

nineteenth century is characterized and the role of French writers' creativity in the formation of the Russian composer's system of aesthetic views are defined.

Keywords: Tchaikovsky, epistolary heritage, French literature, romance, opera.

УДК 94:327

В.Г. Ціватий

**ЄВРОПЕЙСЬКА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА, ІНСТИТУТИ ДИПЛОМАТІЇ
ТА ДИПЛОМАТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОБИ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ
(XVI–XVIII СТОЛІТТЯ)**

У статті аналізується зовнішня політика і дипломатія європейських держав доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.). Особливу увагу приділено інституціональному розвитку дипломатичних служб, інститутам дипломатії, дипломатичному інструментарію та моделям дипломатії провідних держав Європи, в контексті їх інституціонального розвитку. Визначено напрями розвитку теорії та практики дипломатії XVI–XVIII ст.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, дипломатичний інструментарій, моделі дипломатії, інституціоналізація політики, Європа, ранній Новий час (XVI–XVIII ст.).

Для доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) характерний об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення зовнішньої політики і дипломатичних служб держав Європи. Відповідно постає споконвічне питання співвідношення та пріоритетності концептів «зовнішня політика» і «дипломатія». Мир був противагою війнам, які на той час були візитівкою держав європейського зовнішньополітичного та дипломатичного простору. Мир, перш за все, створював умови для еволюційного розвитку державності в Європі та формування нових інститутів влади, інститутів дипломатії, економічного розвитку та розвитку міждержавних стосунків. Одне з центральних місць у політико-дипломатичній теорії й практиці доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) посідали проблеми розуміння сутності, функцій, методів реалізації влади та їх інституціонального розвитку. З цією проблематикою пов'язані й оцінки сучасників щодо різноманітних державно-правових форм і типів правління, інституційних політичних процесів, характеристик реальності й створення ідеалів при висвітленні завдань і практичної діяльності влади, концептів «зовнішня політика» і «дипломатія», моделей дипломатії, інститутів дипломатії, дипломатичного інструментарію тощо.

Для вивчення цих історичних процесів, явищ і подій автор пропонує до раніше існуючих досліджень підійти з нових методологічних засад, а саме – використати теорію інституцій та інституціональних змін у політичних, правових, суспільних і дипломатичних системах. Такий методологічний підхід дає можливість показати, як інституції розвиваються у відповідь на конкретні виклики, стимули, стратегії та варіанти вибору і, відповідно, як вони впливають на функціонування систем міжнародних відносин і дипломатичних систем упродовж тривалого історичного періоду [1, с. 268–274; 2; 3; 4].

Поняття «інституціоналізація» активно використовують політологи, правознавці, релігієзнавці, філософи, соціологи, економісти для виявлення суперечливих проблем суспільного розвитку з найдавніших часів до сьогодення. Історики, враховуючи його специфіку та концептуально-теоретичну складність, не поспішають залучати це поняття до методологічного арсеналу історичного пізнання. Історичний аспект дослідження інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії передбачає виявлення способів досягнення тих чи інших суспільних результатів, відтворює процес самої трансформації, а не зосереджує увагу дослідника лише на простій фактологічній констатації. Така постановка проблеми має показати, яким чином відбувалося виникнення, формування інституціональних основ і розвиток дипломатичних служб європейських держав та відповідних інституцій.

Постановка проблеми інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії є новою для історичного дослідження, відтак вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань. Інституціоналізація – це перетворення будь-якого суспільно-політичного або історичного явища (зокрема зовнішньої політики і дипломатії) на організовану системоустановчу інституцію. Вона є формалізованим, упорядкованим процесом з певною структурою відносин, інституціоналізацією, ієрархією чи підпорядкованіс-

.....
тю різних рівнів влади та іншими ознаками організації (правила поведінки, звичаї, закони, норми, дипломатичні методи, церемоніал, дипломатичний протокол, інститути дипломатії, дипломатичний інструментарій тощо).

Виходячи з постановки проблеми, маємо не лише вивчати схему хронологічних подій зовнішньополітичної та дипломатичної діяльності держав та їхній дипломатичний інструментарій, а й спираючись на джерельну базу, показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як історичного і політичного явища на організовану системоустановчу інституцію, проаналізувати внутрішні та зовнішні функції держави, виявити критерії ефективності зовнішньої політики і дипломатії з погляду формування європейської системи держав чи визначення пріоритетів зовнішньої політики держав Європи та їхніх інституцій.

У сучасній українській історіографії проблеми міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії доби Середньовіччя та раннього Нового часу в контексті їх актуалізації та комплексного розуміння досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як Б.М. Гончар, О.Б. Дьомін, В.О. Дятлов, А.І. Кудряченко, С.В. Віднянський, В.А. Смолій, Я.Д. Ісаєвич, Н.Г. Подаляк, М.В. Кірсенко, М.С. Бур'ян, С.С. Троян, Б.О. Ачканазі, В.В. Адагуров, О.П. Машевський, С.Б. Сорочан, В.І. Яровий, Л.О. Лещенко, О.М. Масан, С.В. Пронь, О.І. Сич, С.І. Лиман, Т.В. Чухліб, В.А. Рубель, Л.О. Нестеренко та ін.

Характерною рисою російської історіографії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. щодо дослідження проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії Середньовіччя та раннього Нового часу стало створення як узагальнюючих праць, так і наукових розробок регіонального та країнознавчого спрямування. Окремо необхідно виділити праці російських істориків-дослідників, таких як С.Д. Сказкін, Б.Ф. Поршнев, О.Д. Люблінська, Ю.Є. Івонін, С.П. Карпов, Н.О. Хачатурян, С.К. Цатурова, Н.І. Басовська, П.Ю. Уваров, В.Л. Керов, Т.В. Зонова, А.О. Чубар'ян, Н.І. Девятайка, В.О. Ведюшкін, Л.І. Івоніна, М.А. Юсім, Т.П. Гусарова, І.Я. Ельфонд, О.Ф. Кудрявцев, В.М. Володарський, Л.М. Брагіна, Л.Р. Хут, М.А. Шпаковская та ін.

Суттєву увагу до проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії Середньовіччя та раннього Нового часу у своїх наукових розробках приділяють представники французької, іспанської, німецької, італійської, англо-американської та латиноамериканської історіографічних шкіл.

У цілому аналіз науково-теоретичних розробок стосовно генезису та розвитку системи європейських держав свідчить про усталену в історіографії традицію фактологічного відтворення процесів, спираючись на принцип історизму, що значною мірою свідчить про неможливість за таких умов уникнути схематизації відтворення історичних подій. Водночас необхідно виявити організаційні та кількісні, якісно нові зміни в зовнішній політиці й дипломатії європейських держав досліджуваного періоду; тобто вказати на всі суттєві події та факти не означає збагнути сутнісних ознак самої системи держав. Для її вивчення необхідно використовувати нові методи пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін.

У сфері зовнішніх зносин дипломатія є засобом реалізації зовнішньої політики. З цією проблематикою пов'язані й оціночні судження сучасників стосовно різних державно-правових форм та історичних типів правління, моделей дипломатії, дипломатичного інструментарію, об'єктивних оцінок політичних реалій і створення ідеалів міждержавних відносин. Саме в період раннього Нового часу створюються нові інститути дипломатії, нові механізми міждержавних відносин та технології переговорного процесу, теоретично обґрунтовується та практично розробляється новий дипломатичний інструментарій.

З кінця XV ст. Європа вступає в новий період міжнародних відносин. Ці тенденції знайшли свої чітке відображення в подіях Італійських воєн (1494–1559 рр.) [5]. Поряд із змінами в політичній, соціально-економічній, культурній сферах формуються підвалини основ державної дипломатичної служби й відбувається інституціоналізація зовнішньої політики європейських держав. Дипломатична практика і дипломатичні служби європейських держав інституціоналізувалися у відповідь на зміцнення державної влади.

Нова дипломатична практика виникала, обособлювалася та оформлювалася на тлі світового багатовікового дипломатичного досвіду, що стало передаватися від формації до формації, від держави до держави. Саме дипломатія раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) цілком відповідала об'єктивним потребам історичного процесу, а Італія по праву вважається країною-фундатором постійної дипломатії. Постійна дипломатична служба набувала швидкого поши-

рення та вжитку в практиці міждержавних відносин, зокрема з 1510-х рр. – у Папській державі, з 1520-х рр. – в Англії, за доби Карла V – в Імперії. До середини XVI ст. це вже стало європейською традицією.

У нових політичних умовах формуються й нові погляди на зовнішню політику і дипломатію. Раніше інших найбільш послідовно ці нові погляди на державу та її зовнішню політику і дипломатію виклав у своїх працях Нікколо Мак'явеллі: «...державець, якщо він прагне зберегти владу, повинен набути вміння відступатися від добра і користуватися цим умінням залежно від потреби» [6, с. 345], тобто вміти ступати і на шлях зла, якщо це необхідно. Ідеї та політичний реалізм Мак'явеллі, витoki якого чітко окреслюються у потребах епохи, поділяли видатні політичні діячі й дипломати Середньовіччя та раннього Нового часу [7, р. 23–29].

Перші спроби теоретичного обґрунтування постійної дипломатії та її форм здійснив відомий італійський політичний мислитель, дипломат і публіцист того часу – Нікколо Мак'явеллі. Саме за його оцінкою дипломатія вважалася війною на іншій території, а звичною зброєю – неправда й лукавство. Посли обов'язково мали добре знати історію. Історія, згідно з тлумаченням Філіпа де Коміна, сучасника Н. Мак'явеллі, – це «пані усіх шахрайств, одурювань і віроломств» [8, р. 140].

А Нікколо Мак'явеллі повчав до цього ж, що дипломат спочатку повинен виявити себе з якнайкращого боку – «хорошою людиною», лояльним і відвертим, щоб опісля добиватися хитрощами довіри у своїх співрозмовників і вміти краще ошукувати в сприятливий момент.

Саме тому відомості про зовнішню політику і дипломатію наприкінці Середньовіччя та в добу раннього Нового часу варто розцінювати не як випадкові, не пов'язані між собою історичні факти, а як ознаки, що підтверджують усталеність нової дипломатичної практики на одному з етапів формування абсолютних держав у Європі, інституціоналізацію їхньої зовнішньої політики і дипломатії.

Грань Середньовіччя та раннього Нового часу ознаменувалася появою на політичній арені нової та надалі провідної сили міждержавних відносин – постійної дипломатії. Уже наприкінці XV – на початку XVI ст. надто швидке поширення міжнародних зв'язків було відзначено переходом в Європі, перш за все – у Західній Європі, до сучасної системи організації посольської служби – постійних дипломатичних представництв; було покладено початок процесу інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії кожної окремої держави та європейської зовнішньої політики в цілому. В нових політичних умовах формуються й нові погляди на зовнішню політику та дипломатію.

Постійна дипломатична служба у XVI–XVIII ст. набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. Філіп де Комін відзначає: «Два могутніх владарів-державці, якщо вони мають бажання жити в злагоді, не повинні часто бачити одне одного, а спілкуватися їм належить посередництвом досвідчених і мудрих осіб, які будуть проводити переговори і залагоджувати суперечки» [9, с. 43]. Інформація про внутрішнє становище в інших державах, їхні зовнішньополітичні плани та особливості формування інститутів дипломатії незвично розширилась. Можливість співставлення відомостей, які надходили від послів із різних держав, розвивала вміння дипломатів критично розбиратися в інформації та сприяла розширенню їхнього світогляду.

Сутність і мету «загальноєвропейської рівноваги» визначали форми й методи дипломатії. За своєю природою «європейський баланс» припускав панування таємної дипломатії. Залаштункові переговори, відмова від обіцянок і зобов'язань, легка зміна союзників і партнерів, підкуп і підбурювання одних проти інших – усі ці атрибути таємної дипломатії розквітали в дипломатичній практиці кінця XV – кінця XVIII ст. Власне, ці методи існували і раніше, за часів Античності й Середньовіччя. Але тепер, у нових умовах, вони стали постійним засобом підтримання «європейської рівноваги». Вони були дієвими і в мирний час, і в періоди підготовки війн, створюючи тим самим політичний інструментарій блоків, союзів і коаліцій. Серед політичних засобів Філіп де Комін рішуче віддає перевагу дипломатії. Дипломатія для Ф. де Коміна – це мистецтво, в якому державець має можливість віднайти найкраще застосування своєму розуму, досвіду, мудрості [10].

У період раннього Нового часу триває етап розвитку й удосконалення дипломатичної практики досвідом багатьох держав і народів, і в центрі цієї практики, безперечно, споконвічно стояли питання війни й миру, адже, як стверджував Ф. де Комін, «дружба між государями далеко не одвічна» [11, с. 107]. Першими війнами доби раннього Нового часу стали Італійські

війни (1494–1559). Саме в добу раннього Нового часу зароджується новий дипломатичний інструментарій, розвивається нова дипломатична традиція, а саме – раціоналістична [12; 13; 14].

Отже, доба раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) – це період процесу інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії, ера постійних посольств, постійної дипломатії та інституціоналізації дипломатичних служб провідних держав Європи, етап розвитку й удосконалення дипломатичної практики і моделей дипломатії досвідом багатьох держав і народів, і в центрі цієї практики, безперечно, споконвічно стояли питання війни й миру. Першими війнами доби раннього Нового часу стали Італійські війни (1494–1559 рр.). Саме в цей історичний період відбувається генезис інституціональних процесів нової зовнішньої політики і дипломатії, які пізніше знайдуть своє виявлення в інституціоналізації дипломатичних служб держав Європи протягом доби раннього Нового і Нового часу та сьогодні [15; 16].

Шлях до нового не проходив по прямій висхідній лінії, а навпаки, при збереженні загальної схоластичної орієнтації в ньому перепліталися елементи старого і нового способів мислення, старі й нові ментальні установки, траплялися і компроміси, але при цьому нове мислення вимагало свого прояву, і насамперед у питанні концептів «зовнішня політика» і «дипломатія» у новий період політичної інституціоналізації інститутів дипломатії та дипломатичного інструментарію європейських держав раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Циватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу : проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В.Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К. : «ДЕМІД», 2000. – Вип. 4. – С. 268–274.
2. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время : Монография / отв. ред. Т.П. Гусарова. – М. : КДУ, 2011. – 600 с.
3. Ивонин Ю.Е. У истоков европейской дипломатии нового времени / Ю.Е. Ивонин. – Минск : Изд-во «Университетское», 1984. – 160 с.
4. Цатурова С.К. Формирование института государственной службы во Франции XIII–XV веков / С.К. Цатурова. – М. : Наука, 2012. – 638 с.
5. Циватый В.Г. Франко-испанские отношения конца XV – начала XVI века / В.Г. Циватый. Дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03. «Всеобщая история». – 1995. – 251 с.
6. Макиавелли Никколо. Государь / Н. Макиавелли // Макиавелли Н. Избранные сочинения. – М. : Художественная литература, 1982.
7. Namer Emile. Machiavel / E. Namer. – Paris : Presses universitaires de France, 1961.
8. Цит. за : Mousnier Roland. Le XVI^e et XVII^e siècle / R. Mousnier. – Paris : Presses universitaires de France, 1961. – Т. 4.
9. Коммин Филипп де. Мемуары / Ф. де Коммин ; пер. с франц. Ю.П. Малинин. – М. : Наука, 1987. – Кн. 1. – Гл. XIV.
10. Commines Ph.de. Mémoires / Ph. de Commines. – P., 1924–1925. – Т. 3. – Ch. VIII.
11. Коммин Филипп де. Мемуары / Ф. де Коммин ; пер. с франц. Ю.П. Малинин. – М., 1987. – Кн. 3. – Гл. VIII.
12. Mowat Robert Balmain. A History of European Diplomacy (1451–1789) / R.B. Mowat. – London : Hamden-Connecticut : Archon Books, 1971. – P. 3.
13. Demurger A. Chevaliers du Christ. Les orders religieux – militaires au Moyen Âge (XI–XVI-e siècle). – Paris, 2012.
14. Dumont J. Corps universelle diplomatique du droit des gens / J. Dumont. – Amsterdam, 1726. – Т. 3. – Pt. 2.
15. Феномен реформ на западе и востоке Европы в начале Нового времени (XVI–XVIII вв.) : сборник статей / под ред. М.М. Крома, Л.А. Пименовой. – СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. – 364 с.
16. Pigman G.A. Contemporary Diplomacy / G.A. Pigman. – Washington, 2010. – 288 p.

Циватый В.Г. ЕВРОПЕЙСКАЯ ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА, ИНСТИТУТЫ ДИПЛОМАТИИ И ДИПЛОМАТИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ РАННЕГО НОВОГО ВРЕМЕНИ (XVI–XVIII ВЕКА)

В статье анализируется внешняя политика и дипломатия европейских государств периода раннего Нового времени (XVI–XVIII вв.). Особое внимание уделяется институциональному развитию дипломатических служб, институтам дипломатии, дипломатическому инструментарию и моделям дипломатии ведущих государств Европы в контексте их институционального развития. Определены направления развития теории и практики дипломатии XVI–XVIII вв.

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, дипломатический инструментарий, модели дипломатии, институционализация политики, Европа, раннее Новое время (XVI–XVIII вв.).

Tsivatyi V.G. EUROPEAN FOREIGN POLICY, DIPLOMATIC INSTITUTES AND DIPLOMATIC TOOLS OF EUROPEAN STATES OF EARLY MODERN TIME (XVI–XVIII CENTURIES)

The article deals with the analysis of the foreign policy and diplomacy of the European states of the early Modern time (XVI–XVIII centuries). Particular attention is paid to the institutional development of the diplomatic services, the diplomatic institutes, the diplomatic tools and models of diplomacy of the main European states in the context of their institutional development. The directions of the theoretical and practical development of diplomacy of the XVI–XVIII centuries are defined.

Keywords: foreign policy, diplomacy, diplomatic tools, models of diplomacy, institutionalization of policy, Europe, early Modern time (XVI–XVIII centuries).

УДК 94 (47)

Н.О. Гончарова

**РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІКЛУВАЛЬНИКІВ ЛІКАРЕНЬ
У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ**

Аналізується нормативно-правова база в галузі піклування лікувальними закладами в Російській імперії в середині XIX ст., в якій затверджувалось встановлення громадсько-державного контролю за діяльністю міських, повітових та губернських лікарень. Розкривається зміст повноважень піклувальників, їхні завдання й основні напрямки діяльності. На конкретних прикладах доводиться теза про те, що серед піклувальників переважали представники дворянської верстви.

Ключові слова: піклувальник, лікувальний заклад, Піклувальна рада лікарні, дворяни, пожертвування, Миколаїв.

Піклування як соціальний феномен виникло та розвивалось одночасно із суспільством. Кожному періоду його розвитку відповідав адекватний тип піклування, предметом якого була соціальна сфера, а критерієм розвитку – ступінь реальної участі громадян в управлінні суспільством. У Російській імперії інститут піклування закладався еволюційно ще з XVIII ст. Все розпочиналося з призначення окремих заможних осіб для допомоги навчальним, лікувальним чи іншим закладам. З часом піклування перетворилося на державну ініціативу суворо регламентованого залучення громадськості до справи народної освіти та охорони здоров'я, насамперед з метою матеріального забезпечення суспільністю встановленого державою порядку в навчальних чи лікувальних закладах. Нарівні з цим держава заохочувала суто громадську благодійну ініціативу приватних осіб та добродійних товариств. Вивчення історії піклування дозволить отримати цінні уроки з накопиченого в цій сфері досвіду та застосувати їх в інтересах створення сучасної моделі системи соціального захисту на якісно новому рівні.

Історії піклування, висвітленню діяльності піклувальників присвячено чимало праць. Склад і основні функції піклувальників навчальних округів розкриваються у роботах С. Посохова [1]. Процес формування норм службової етики піклувальника навчального округу висвітлюється у праці К. Ільїної [2]. Вивченню внеску піклувальників у функціонування Оренбурзького навчального округу присвячено статтю І. Черказьянкової [3]; окремо дослідниця зупиняється на проблемі взаємовідносин піклувальника Західносибірського округу Л. Лаврентьєва з Томським університетом у 1900–1914 рр. [4]. У дослідженні А. Сеченової описано життя та діяльність першого піклувальника Західносибірського навчального округу В. Флоринського [5]. У роботах С. Галіулліної наведено біографічні дані піклувальників Оренбурзького навчального округу, аналізується їхній управлінський досвід та наукова діяльність [6], висвітлюється формування нормативно-правової бази в галузі піклування народними училищами [7]. Учасі піклувальників у діяльності початкових народних шкіл Псковської губернії присвячено наукову розвідку Б. Борисова [8]. У статті Н. Потій визначається роль піклувальників у діяльності земських шкіл Чернігівської губернії [9]. Однак, попри достатню кількість наявної наукової літератури, участь піклувальників у роботі лікувальних закладів залишається недостатньо дослідженою.